

HÁZASSÁG, GYERMEKÁLDÁS ÉS HALÁL A SZÉCHÉNYI CSALÁDBAN A REFORMKORTÓL A II. VILÁGHÁBORÚIG

Szerző: Ballabás Dániel, történelem szak

Konzulens: dr. Pap József, főiskolai docens

(Humán Tudományi Szekcióban I. helyezés)

Bevezetés

Kutatásunk során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a polgári átalakulás okozta szükségyszerű differenciálódás mennyiben befolyásolta, illetve befolyásolta-e egyáltalán a Széchényi nemzetség tagjainak házasságkötési szokásait. Elmondható-e vajon, hogy a deklasszált családtagok alacsonyabb rangú személyekkel kötöttek házasságot, mint az elitpozíciójukat valamilyen szinten fenntartó társaik? Mennyire volt jellemző a rangon aluli házasság? Vizsgálódásaink középpontjában tehát a házasság kérdése áll, a gyermekáldás és halál témakörével jelen alkalommal csak érintőlegesen foglalkozunk.

Dolgozatunk kezdő időhatáraként a reformkort jelöltük meg. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kutatásba bevont első generációt Széchényi Lajos, Pál és István gyermekei képviselik, akik történetesen az 1820-as évek közepén, az 1830-as évek elején kezdtek házasságokat kötni. Záró dátumként 1945 kiválasztását több szempont is indokolta. Egyrészt mintegy természetes korszakhatárnak számít, amellyel egy új, az arisztokrácia számára nem sok jót ígérő időszak kezdődik. A konkrét vizsgálati szempontjaink mindenesetre értelmüket veszítik. Másrészt pedig a második világháború után a Széchényi nemzetség tagjai szétszóródtak a világban, jelentősen leszűkítve ezzel a források beszerzésének lehetőségét.

Munkánk elkészítéséhez levéltári kutatásokat végeztünk a Magyar Országos Levéltárban és a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltárában. A nyomtatásban megjelent források közül felhasználtuk a gazdacímtevéket, a tiszti cím- és névtárakat, a Nemzeti Casinó tagjainak lajstromát, valamint egyes családtagok kiadott levelezését, visszaemlékezéseit. Emellett természetesen figyelembe vettük a téma alapvető genealógiai és társadalomtörténeti szakirodalmát is. Megemlítenénk még a fenti források adataiból általunk készített számítógépes adatbázist is, melyen statisztikai jellegű számításokat végeztünk.

Jelen publikáció a dolgozat szerkesztett, rövidített változatát tartalmazza, melyből – terjedelmi korlátok miatt – teljes egészében kihagytuk a gyermekáldásra és halálózásra vonatkozó, kevésbé hangsúlyosnak ítélt részeket.

Széchenyiek a változó világban

Korszakunk kezdetén a rendi társadalom csúcsán álló arisztokrácia még vitathatatlan tekintéllyel és befolyással rendelkezett. Ehhez jó alapot teremtett az évszázados jog és szokás alapján gyakorolt főrendiházi tagság, a közigazgatás magasabb pozícióinak birtoklása és a kezükben összpontosuló jelentős földvagyon. Dolgozatunk e részében igyekszünk komplex módon, több szempontot figyelembe véve elhelyezni a nemzetség tagjait a korabeli arisztokrata társadalomban. Kiindulási pontként a földbirtokviszonyok vizsgálatát választottuk. Tisztában vagyunk vele, hogy a 19. század második felétől már egyre kevésbé lehet az arisztokrácia vagyoni viszonyait pusztán az általa birtokolt föld mennyiségével jellemezni. Ugyanakkor a földbirtok az egész korszak során egyfajta misztikummal rendelkezett, emiatt is érdemes bővebben foglalkozni vele. Ehhez azonban – a Széchényiek esetén – vissza kell mennünk a 18. század második feléig.

Az 1770-es évek közepére a Széchenyi nemzetség a kihalás szélére került: Széchenyi József (1751-1774) váratlan halála után Ferenc öccse (1754-1820) maradt a család egyetlen élő férfitagja. Ez egyben azt is jelentette – s számunkra most ezért fontos –, hogy Széchenyi Ferenc tulajdonába került a teljes nemzetségi birtokállomány. Kaposi Zoltán 300000 holdról ír,¹ Széchenyi Viktor (1871-1945) – Ferenc dédunokája – 230000 kataszteri holdra teszi a családfő kezén lévő birtokokat.² Tekintélyes birtokmennyiségről van tehát szó – annyiról, amennyiről a száz esztendővel későbbi utódok már csak álmodhattak.

Széchenyi Ferenc 1815-ben három hitbizományt alapított fiai számára, fennmaradó szabad birtokait pedig szétosztotta közöttük.³ (Két leányát készpénzzel elégítette ki.⁴) E birtokosztálynál a jövedelem egyenlőségének megteremtésére törekedtek, így a három testvér – Széchenyi Lajos (1781-1855), Pál (1789-1871) és István (1791-1860) – nem egyforma nagyságú területet kapott.⁵ Széchenyi István saját birtokainak nagyobb részét később eladta bátyjainak, így végül ő csak mintegy 31500, Lajos 107000, Pál pedig 95000 holdnyi birtokot hagyott utódaira.⁶ Mivel a három fivér egyben a család egy-egy ágának a megalapítója is, így ezeket az értékeket kell kiindulópontnak tekintenünk a kései utódok birtokviszonyainak vizsgálatakor. (Megjegyzendő azonban, hogy a 19. század végétől megjelenő gazdacímtárakig csak Széchenyi Viktor meglehetősen bizonytalanul tűnő számításaira hagyatkozhattunk.)

Az egy személyre jutó birtokmennyiség változásának – leginkább csökkenésének – okai között elsősorban a leszármazottak számának növekedését és ennek következtében a birtokok osztódását kell megemlítenünk. Kaposi Zoltán szerint a Széchenyiek következő generációjának tagjainál már csak 20-30000 holdas birtokok figyelhetők meg.⁷ Mi azonban nem jelentenénk ki ezt ilyen kategorikusan. Az ugyanis, hogy egy-egy személynek mennyi birtok jutott, nagyban függött az illető testvéreinek számától. Széchenyi Lajosnak – két feleségétől – kilenc gyermeke született, melyek közül halálának évében öt volt életben (három fiú és két leány). Pálnak – ugyancsak két asszonytól – tizennégy utóda látta meg a napvilágot, akik közül kilenc megélte az apa halálát (hét fiú és két leány). Széchenyi Istvánnak pedig halálakor két fia volt életben (egyetlen leánya születése után két héttel elhunyt).⁸ Mindezeket előrebocsátva azt kell mondanunk, hogy a 20-30000 holdas birtoknagyság egyedül Lajos örökösénél tekinthető általánosnak. István idősebb fiának – Bélának (1837-1918) – kedvezett, ő mintegy 27000 holdat kapott, míg Ödönnek (1839-1922) alig több mint négyezer jutott. Pál ágában – ahol a legtöbb örökös volt – fejenként (kerekítve) 3500 és 15000 hold közötti birtokot osztottak ki. Sőt, az egyik fiút már nem birtokkal, hanem készpénzzel elégítették ki (a leányoknak mindhárom ágban ezzel kellett beérnie).⁹

A továbbiakban nem kívánunk ilyen módon egyenként végigmenni a következő generációkon, az azonban így is sejthető, hogy a tendencia az egy főre jutó átlagos birtoknagyság csökkenése felé mutat. Jól megvilágítja a birtokaprózódás folyamatát az 1890-

¹ *Kaposi Zoltán*: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700-1945). In: Somogy megye múltjából. Szerk. Récsei Balázs. Kaposvár, 2001. (A továbbiakban: Kaposi 2001.) 109.

² *Gróf Széchenyi Viktor*: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történelméből. Székesfehérvár, 1933. (A továbbiakban: Széchenyi 1933.) 106. Ha feltételezzük, hogy a Kaposi Zoltánnál feltüntetett holdak 1200 négyszögöllel vannak számolva és átszámítjuk 1600 négyszögöles kataszteri holdakra, akkor közel azonos értékeket kapunk.

³ *Fraknói Vilmos*: Gróf Széchenyi Ferenc. 1754-1820. Budapest, 2002. (Reprint.) (A továbbiakban: Fraknói 2002.) 281-283.

⁴ *Bártfai Szabó László*: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története. II. kötet. Budapest, 1913. 552

⁵ *Fraknói* 2002. 285.

⁶ *Széchenyi* 1933. 108., 119., 131.

⁷ *Kaposi* 2001. 109.

⁸ *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. kötet. Budapest, 1998. (A továbbiakban: Gudenus 1998.) 26-53.

⁹ *Széchenyi* 1933. 110., 114., 132., 134., 120-130.

es évek óta nagyjából egy-másfél évtizedenként megjelenő gazdacímtárak alapján készített kimutatás¹⁰:

Év:	1895 ¹¹	1911 ¹²	1925 ¹³	1935 ¹⁴	1943 ¹⁵
Birtokosok száma (fő):	19	26	28	29	31
<i>birtokkategória</i>					
10000 < kh.:	5 (26,3%)	3 (11,5%)	3 (10,7%)	3 (10,3%)	2 (6,4%)
10000-5000 kh.:	7 (36,8%)	11 (42,3%)	8 (28,5%)	3 (10,3%)	3 (9,6%)
5000-1000 kh.:	1 (5,2%)	6 (23,0%)	9 (32,1%)	19 (65,5%)	24 (77,4%)
1000 > kh.:	6 (31,5%)	6 (23,0%)	8 (28,5%)	4 (13,7%)	2 (6,4%)
A birtokok összterülete (kh.):	141018	160651	134497	116706	112575
Egy főre eső átlagos birtoknagyság (kh.):	7422	6179	4803	4024	3631

I. táblázat

Láthatjuk, hogy a birtokok összterülete az első világháborút követően meredeken csökkenő irányt vett. Ennek legfőbb okaként – a trianoni területveszteségen, a földreformon és vagyonváltságon túl – talán azt lehetne megemlíteni, hogy a korábbi időszakhoz képest több leány kapta meg ténylegesen ingatlanban az örökségét, amely férjhezmenetele után (vagy már eleve férjes asszonyként) kikerült a Széchényi nemzetség birtokállományából és a

¹⁰ A kimutatás készítésekor a következő főbb alapelveket követtük:

1. Szerepelnek benne a beházasodott feleségek és birtokaik, de nem szerepelnek a kiházasított leányok (házasságkötésük időpontjától kezdve). Utóbbiakat egyébként a gazdacímtárak is férjük családjánál tüntetik fel.
2. Az 1895. évi gazdacímtár – szemben a későbbi kiadásokkal – nem tulajdonosonként, hanem gazdaságonként ismerteti a birtokterületeket. Ennek köszönhetően azzal a problémával találjuk szemben magunkat, hogy 5 családtag idegen személlyel osztozik bizonyos birtokokon, a tulajdoni hányadokat pedig nem ismerjük. Ezekben az esetekben úgy vettük, mintha minden tulajdonos egyenlő részesedéssel rendelkezne. A kérdés az, hogy ez a kissé önkényesnek tűnő megoldás milyen torzításokat okozhat ez a kimutatásban. Kipróbálva a lehetséges minimális (1 kat. hold) és maximális részesedéseket, az ötből mindössze egy személy kerülhetne át más birtokkategóriába (lépne elő latifundium-tulajdonossá). Ehhez azonban igen nagy részesedéssel (96%) kellene rendelkeznie a másik két birtokostársával szemben (4%). A részesedések arányának pontos ismeretében viszont a család birtokainak összterülete és az egy főre eső átlagos birtoknagyság módosulhatna valamelyest. (Összesen valamivel több mint 9000 kat. hold földterületen osztoznak idegenekkel.)
A problémakör másik felét azok a birtokok alkotják, amelyek a családon belül vannak (gyakran csak eszmeileg) megosztva – ismét csak ismeretlen hányadban – két vagy több személy között. Ez mindegyik gazdacímtárban előfordul. A hiba ebben az esetben a birtokkategóriákba sorolásnál jelentkezhet. Itt azonban a Széchényi Viktor adatai alapján (Széchényi 1933. 103-134.) legtöbbször szét lehetett osztani a megfelelő arányban a birtokokat – egyébként ugyancsak egyenlő tulajdoni hányadot tételeztünk fel.
E problémahalmaz végleges tisztázása a kutatás további feladatai közé tartozik – noha véleményünk szerint a felvázolt képet lényegesen nem fogja megváltoztatni.
3. Sokszor több azonos nevű családtag élt egyazon időpontban, és a gazdacímtárakból nem derül ki, hogy egy adott birtok pontosan melyik személyhez tartozik. Ebben az esetben szintén Széchényi Viktor műve alapján igyekeztünk beazonosítani a birtok tényleges tulajdonosát. Megjegyzendő az is, hogy néhány esetben téves személyt jelölt meg tulajdonosnak a gazdacímtár.

¹¹ A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Második kötet. Gazdacímtár. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1897. A továbbiakban: Gazdacímtár 1897.

¹² Magyarországi gazdacímtár. Szerk. Rubinek Gyula. [Budapest, 1911]

¹³ Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérlétek 1925. év eleji adatai alapján. Összeállította és kiadta a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1925.

¹⁴ Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérlétek az 1935. évi adatok alapján. Budapest, 1937. (A továbbiakban: Gazdacímtár 1935.)

¹⁵ *Gudenus János – Szentirmay László: Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások.* Budapest, 1989. 294-297.

férj családjának birtokai között került összeírásra. Ez a folyamat – a birtokok összterületének csökkenése – szintén hozzájárult az egy főre eső átlagos birtoknagyság jelentős kisebbedéséhez. Megjegyzendő azonban, hogy korszakunk vége felé ez a lecsökkent átlagterület még mindig igen tekintélyesnek számított. Az 1935-ben kimutatott 4024 kat. hold átlagos birtoknagysággal az ország 223. legnagyobb birtokosa lehetett volna valaki.¹⁶

Megközelíthetjük a kérdést a másik oldalról is: vajon hány olyan családtag volt a megadott időpontokban, akinek egyáltalán nem volt birtoka? Hiszen tudjuk, hogy nem minden arisztokrata volt nagybirtokos, sőt még ingatlantulajdonos sem.¹⁷ Ebben az esetben célszerűnek tűnik pusztán csak a született Széchenyieket vizsgálni, azaz a beházasodott feleségeket elhagyni mind a birtokosok, mind pedig az összes családtag közül (a kiházasított leányok ebben a kimutatásban sem szerepelnek).

Év:	1895	1911	1925	1935	1943
Az összes családtag száma (fő):	57 (100%)	80 (100%)	84 (100%)	75 (100%)	80 (100%)
Birtokosok száma (fő):	16 (28,0%)	22 (27,5%)	24 (28,6%)	23 (30,7%)	26 (32,5%)
Az összes birtok nélküli családtag száma (fő):	41 (71,9%)	58 (72,5%)	60 (71,4%)	52 (69,3%)	54 (67,5%)

2. táblázat

A 2. tábla alapján elmondhatjuk, hogy a nemzetség született tagjainak alkalmanként csupán kevesebb mint egyharmada volt földbirtokos. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a többiek – s köztük is elsősorban a fiatalabbak – egyszer és mindenkorra el lettek volna zárva a földingatlantól. Mivel a birtokhoz jutás messze leggyakoribb – igaz, közel sem egyedüli – módja az egyenesági felmenőktől való öröklés volt, így az előző generációk kihaltával jó eséllyel birtokhoz lehetett jutni. Az persze már más kérdés, hogy ez mennyi idő múlva következett be és a várományos hogyan „vészelte át” ezt a gyakran több évtizedig tartó időszakot.

Bár a 19. század végére az arisztokrácia vagyoni viszonyait – mint már szó volt róla – nem csupán földbirtokai határozták meg, a mezőgazdasági ingatlan presztízse azonban a társadalom értékrendjében továbbra is igen előkelő helyen szerepelt. Nem véletlen tehát, hogy a főrendiház reformja során ezt tették meg a tagság jogalapjává.¹⁸ 1885 előtt minden nagykorú arisztokrata férfi – elvileg – tagja volt a második kamarának. Az 1885:VII.tc. azonban választóvonalat húzott a főnemességben belül: az örökös jogú főrendiházi tagságot minimum 3000 forint egyenes állami földadó fizetéséhez kötötte. Aki pillanatnyilag nem tudott megfelelni ennek a cenzusnak, az nem gyakorolhatta tagsági jogát.¹⁹ Vörös Károly kutatásai szerint a 698 arisztokrata főrendiházi tagból a reform idején mindössze 204 személy (tehát kevesebb mint egyharmaduk) földadóval mérhető vagyona érte el a törvényben megkívánt szintet.²⁰ Rajtuk kívül még bizonyos hivatalok és méltóságok viselői, illetve az uralkodó által korlátozott számban kinevezett érdemes személyek is helyet kaptak. Ez összesen mintegy 350

¹⁶ Gazdacímtár 1935. 415-416.

¹⁷ Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2004. (A továbbiakban: Gyáni – Kövér 2004.) 227.

¹⁸ Vörös Károly: A főrendiház 1885. évi reformja. (Egy kutatás tervei és első eredményei) In. Rendi társadalom – polgári társadalom I. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1987. (A továbbiakban: Vörös 1987.) 403-404.

¹⁹ 1885:VII.tc. 2.§ b., 3.§ In. Corpus Juris Hungarici digitális kiadás. H.n., é.n. (A továbbiakban: CJH)

²⁰ Vörös 1987. 399., 401-402. A tanulmányban egymásnak ellentmondó számok szerepelnek. Az egyik helyen 205 „megmaradt” arisztokrataról ír, amely 8 hercegből, 158 grófból és 38 báróból tevődik össze – ez pedig csak 204(!) fő. A következő oldalon viszont „e 203 személy”-ről van szó és itt a bárók száma 37. A fenti 204 személy tehát ennek fényében értendő.

főt jelentett, melynek 70-80%-a továbbra is az arisztokrácia soraiból került ki.²¹ (Az 1885:VII.tc. egy másik szempontból is kettéválasztotta az arisztokráciát: a későbbiekben főnemesi rangra emelt családoknak már csak akkor járt a főrendiházi tagság elvi joga, ha azt külön adományozták nekik.²²)

A reformot megelőzően a Széchényi családból 16 személy volt tagja a második kamarának,²³ ezzel szemben a következő országgyűlésen már csak 7 Széchényit találunk a főrendiház örökös jogú tagjai között.²⁴ A veszteség tehát 9 fő (56,2%) – ők azok, akik nem tudtak megfelelni az előírt vagyoni cenzusnak. Ebből azonban egy személy rögtön visszakerült a főrendiházba, annak köszönhetően, hogy az 1885:VII.tc. lehetővé tette a kimaradó tagok közül egyszeri alkalommal maximum 50 személynek élethossziglani taggá választását.²⁵ Két további családtag pedig a későbbiekben – földbirtokhoz jutván – ismét főrendiházi tag lett. Marad tehát 6 személy (37,5%), aki a reform következtében végérvényesen kiesett a főrendek sorából.

A 7 (illetve 8) „megmaradt” személlyel a Széchényiek azon kevés arisztokrata nemzetség közé tartoztak, amely ötnél több tagot tudott az újjászervezett főrendiházba küldeni. Rajtuk kívül az Apponyiak (7), a Dessewffyek (5), az Erdődyek (5), az Esterházyak (12), a Festeticsek (6), a Károlyiak (7), a Pálffyak (5), a Zichyek (14) és a Wenckheimék (7) sorolhatók ebbe a szűk táborba. Ők valamennyien grófok voltak, a hercegi és bárói nemzetségek egyike sem tudott öt vagy több főrendiházi tagot felmutatni.²⁶

Év:	1895	1911
24 éven felüli férfi birtokosok száma (fő):	15 (100%)	22 (100%)
Örökös jogú főrendiházi tagok (fő):	10 ²⁷ (66,6%)	15 ²⁸ (68,2%)

3. táblázat

A fenti táblázat szerint a főrendiházi tagság tovább differenciálta a Széchényi nemzetség tagjait: a földbirtokkal rendelkező 24 éven felüli férfi családtagoknak alkalmanként csak mintegy kétharmada tudta magát kvalifikálni a főrendiház örökös jogú tagjai közé. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy az örökös főrendiházi tagságra jogosult arisztokrata nemzetségek férfi tagjai – a vagyoni és életkorbeli feltételek teljesülése esetén – mintegy automatikusan főrendek lettek; ehhez tehát nem kellett különösebb egyéni kvalitást felmutatni, elegendő volt pusztán jó helyre születni. Természetesen ettől még büszkéek lehetek – és büszkéek is voltak – főrendiházi tagságukra, de valódi befolyást és tekintélyt inkább a kinevezéstől vagy választástól függő tisztségek, méltóságok megszerzése sejtet.

A dualizmus egész időszaka alatt a Széchényi nemzetség összesen 26 tagja volt örökös jogú főrend; köztük a főrendiház tisztikarában négy személlyel (15,3%) találkozunk. Ebből hárman a jegyzők között foglaltak helyet – őket titkos szavazással a ház tagjai választották meg.²⁹ Ketten pedig (mert egyikük jegyző is volt!) az alelnökségig vitték: Széchényi Sándor

²¹ Csorba László: Arisztokrácia a századvégi Magyarországon. In. Kastélyok és mágnások. Szerk. Baji Etelka – Csorba László. Budapest, 1994. (A továbbiakban: Csorba 1994.) 6.

²² CJH 1885:VII.tc. 2.§ c.

²³ Magyarország tiszti cím- és névtára. Budapest, 1884. 65., 67. Két további személy – habár képviselő volt – szintén szerepel a főrendek között. Őket azonban az összeférhetlenség miatt nem számítottuk ide.

²⁴ Új Országgyűlési Almanach 1887-1892. Szerk. Sturm Albert. Budapest [1888]. (A továbbiakban: OgyA 1888.) 99-101.

²⁵ CJH 1885:VII.tc. 25.§; OgyA 1888. 130.

²⁶ *Vörös* 1987. 402.

²⁷ Magyarország tiszti cím- és névtára. Budapest, 1896. 60.

²⁸ Sturm-féle országgyűlési almanach 1910-1915. Szerk. Végváry Ferenc, Zimmer Ferenc. Budapest, é.n. (A továbbiakban: OgyA 1910.) 120-124.

²⁹ CJH 1885:VII.tc. 15. §

(1837-1913) és fia, Bertalan (1866-1943) egymás után töltötte be ezt a tisztséget 1906 és 1917 között.³⁰ Az alelnököket már nem választották, hanem a miniszterelnök felterjesztésére az uralkodó nevezte ki őket.³¹

De jelen voltak a Széchényiek a képviselőházban is. Ez a magatartás nem volt idegen az arisztokráciától, számuk a 19. század második felében folyamatosan emelkedett: míg 1848-ban a képviselőház tagságának 6%-át adták, addig a dualizmus időszakában már gyakran 12-14%-ot is elérte az arányuk.³² Ami a Széchényi nemzetség tagjait illeti, az egész korszak során összesen öten voltak hosszabb-rövidebb ideg országgyűlési képviselők. Valamennyiüket ott találjuk a földbirtokosok között, kettőjük birtoka azonban mandátumuk idején biztosan nem érte el a főrendiházi kvalifikációhoz szükséges szintet; a többi három személy számára viszont alternatívát jelentett a képviselőházi jelenlét.

A végrehajtó hatalom egészében már kisebb arányban találunk arisztokratákat, de a fontosabb pozíciókra a dualizmus idején még igényt tartottak és sikerrel szálltak harcba értük.³³ Bár a Széchényiek miniszterelnököt nem adtak az országnak, de korszakunkban három miniszter is kikerült közülük. Ebből ketten a hagyományosan arisztokrata irányítás alatt álló király személye körüli minisztériumot vezették (1898-1903): Széchényi Manó (1858-1926), majd nagybátyja, Gyula (1829-1921). A dualizmus idején ez a tárca volt az, amelyik a legtöbb miniszterváltást megélte; ennek háttérben azonban nem feltétlenül bizalomvesztésre kell gondolnunk, vezetőit ugyanis gyakran más, fontos tisztségekre nevezték ki.³⁴ Jelen esetben Széchényi Gyula miniszterségének a Széll-kormány bukása vetett véget. De hogy meg volt vele elégedve az uralkodó, az nem kétséges, hiszen a dinasztia és Európa legelőkelőbbnek tartott kitüntetését, az Aranygyapjas Rendet³⁵ adományozta neki. (Ezt a Széchényi család története során mindössze hárman viselték.³⁶) A harmadik miniszter Széchényi Pál (1838-1901) volt, az OMGE alelnöke, aki 1882 és 1889 között irányította a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi tárcát.

A főispánok között 6 Széchényi találunk, a diplomáciai testületben hármat (külügyi szolgálatban³⁷ összesen négyet), egyházi pályán viszont csak egy személyt: Széchényi Miklóst (1868-1923). Ő előbb győri püspök volt, Trianon idején azonban már a kettévágott nagyváradi egyházmegye élén állt. Mellettük beszámolhatunk még két zászlósról és egy koronaórról.

Végigtekintve az egész korszakon, a Széchényi nemzetség tagjai között 46 olyan férfit találunk, aki felnőtt fejjel megélte a dualizmus hosszabb-rövidebb időszakát; ebből harmincöten (76,0%) tevékenykedtek az országos politikai életben. E 35 személyből tizenkilencel (54,2%) kizárólag a főrendiház tagjaként találkozunk. Közöttük hatan már az újjászervezés során végleg eltűntek a politikai életből, öten viszont csak a világháborút közvetlenül megelőző években (illetve a háború alatt) lettek a főrendiház tagjai. A maradék nyolc személynek lett volna ideje politikai karriert építeni, de valamilyen – számunkra ismeretlen – oknál fogva erre nem tartott igényt. Mindezt figyelembe véve elmondhatjuk

³⁰ Itt és a továbbiakban – ha külön nem jelezzük – Magyarország tiszti cím- és névtárait használtuk fel, melyek közül a következő évfolyamok kerültek feldolgozásra: 1873, 1884, 1886, 1887, 1888, 1890, 1893, 1896, 1898, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1906, 1908, 1909, 1910, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1927, 1929, 1931, 1932, 1936, 1938, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944. (1919 és 1926 között nem jelent meg.)

³¹ CJH 1885:VII.tc. 15. §

³² Csorba 1994. 6.

³³ Csorba 1994. 6-7.

³⁴ Cieger András: A kormányférfi. A dualizmus kori kormányzati politika egyes kérdéseiről. Századvég. Új folyam 11. szám. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/11/cieger.htm> (2006. 10. 30.)

³⁵ Makai Agnes – Héri Vera: Kitüntetések. [Budapest] 1990. 20.

³⁶ Gudenus 1998. 30., 33., 40.

³⁷ Pritz Pál felhívja rá a figyelmet, hogy a diplomácia pályája nem tévesztendő össze a külügyi szolgálattal, mivel ez utóbbi tágabb fogalom: magában foglalja a külügyminisztériumban és a konzuli pályán végzett tevékenységet is. I. Pritz Pál: Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918-1944). In: *Uő.* Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok. Budapest, 1995. (A továbbiakban: Pritz 1995.) 19.

tehát, hogy korszakunkban a politizáló Széchényiek több mint fele megmaradt a pusztá főrendiházi jelenlétnél. Ugyanakkor a fiatalabb korosztálynak természetesen még megvolt az elvi lehetősége a továbblépésre. A többiek közül egy személy – miután a reform során kiesett a főrendiházból – képviselőként tevékenykedett; 14 családtag (40,0%) tisztségei és méltóságai között viszont nem tudunk semmiféle rendszert felfedezni, ezek a legkülönbözőbb variációkban fordulnak elő. Mindenesetre ők azok, akik a fentebb említett magasabb pozíciókat elfoglalták. Általánosságban elmondható azonban, hogy – az egyházi pályát és a külügyi szolgálatban állók felét leszámítva – valamennyi tisztség- és méltóságviselő (megbízatásának idején) földbirtokos volt.

Találtunk viszont egy olyan személyt, aki teljes mértékben kilóg a felvázolt képből. Széchényi György (1889-1938) látszólag a „semmiből” lett 1917-ben Zemplén vármegye főispánja; vele korábban nem találkoztunk a politikai élet szereplői között, földbirtoka pedig nem volt. A magyarázat talán abban keresendő, hogy édesapja az Andrássy család 1913-ban kihalt monoki ága után mintegy 10000 kataszteri hold nagyságú birtokot örökölt Zemplénben,³⁸ mellyel a környék egyik legnagyobb földesurává válva segíthette fia megyei karrierjét.

Az első világháború után egy új szituációval találta magát szemben az arisztokrácia, melyben felgyorsult a politikai életből való kiszorulása. Különösen szembetűnő ez egy olyan hagyományosan arisztokrata intézmény esetében, mint a törvényhozás második kamarája. A főrendiház működése ugyanis 1918 őszén megszűnt, újjászervezésére pedig csak az 1926-ban került sor és akkor sem a régi formájában. Az 1926:XXII.tc. alapján megalakult felsőházban az állami és egyházi főméltóságok mellett megjelentek a törvényhatóságok, az érdekképviseleti szervek és a tudományos intézmények képviselői – ezzel párhuzamosan pedig az arisztokraták kisebbségbe szorultak. A vagyoni cenzust az új időkhöz igazodva 2000 pengő egyenes állami föld- és házadó fizetésében határozták meg. Az ennek megfelelni képes 24 éven felüli arisztokrata férfiak azonban nem kerültek be automatikusan a felsőházba, hanem meghatározott számú tagot választottak maguk közül. Püski Levente kutatásai szerint mindez 17%-os részvételi arányt biztosított a főnemesség számára, de az egyéb jogcímek alapján bekerültekkel együtt sem haladta meg számuk a 29%-ot. Így az új felsőház már nem tekinthető arisztokrata intézménynek. *„Tagnak lenni egy ilyen testületben bizonyos elitstátusz meglétét feltételezte, ami egyben azt jelentette, hogy az illető személy politikai súlyát, közéleti pozícióját a felsőházi tagság csak megerősítette, de nem határozta meg.”*³⁹

A Horthy-korszakban a Széchényi nemzetség összesen 53 felnőtt férfi tagot számlált. Ebből hét személy volt az újjászervezett felsőház tagja; négyen az örökös jogú főrendek által megválasztva, hárman pedig a kormányzó élethossziglani kinevezése alapján. Közülük hatan jelen voltak a régi főrendiházban is (ők tehát valamennyien földbirtokosok); a folytonosságot csak megerősíti, hogy Széchényi Bertalan az új felsőházban is alelnök lett (majd 1935-től haláláig az elnöki tisztséget töltötte be).

Az alsóházban már kevésbé beszélhetünk az arisztokrácia térvesztéséről, bár az amúgy sem túl magas részvételi arányuk a két világháború között 8-10%-ra esett vissza.⁴⁰ 1920-ban a Széchényiek egy taggal képviseltették magukat törvényhozásban (amely ekkor még egy kamarából állt). Ennél többen a későbbiekben sem voltak jelen egyszerre a képviselőházban, 1927 és 1935 között pedig egyáltalán nem találkoztunk velük. Mindent egybevetve korszakunkban mindössze három családtag szerzett képviselői mandátumot. Köztük Széchényi Lajos (1902-1963) nevét érdemes megemlíteni, aki 1939-ben a Nyilaskeresztes Párt színeiben jutott be a törvényhozás alsóházába. Az országgyűlési almanach szerint a

³⁸ Széchényi 1933. 128-129.

³⁹ Püski Levente: A felsőház felépítése és társadalmi összetétele az 1920-as években. Múltunk, 1993./4. 126., 131.

⁴⁰ Romsics Ignác: A magyar arisztokrácia és a szélsőjobboldal a Horthy-korszakban. Rubicon, 2004/10. (A továbbiakban: Romsics 2004.) 57.

nemzetiszocialista mozgalom „leglelkesebb” támogatója volt és jövedelmének nagy részét pártpolitikai céloknak szentelte.⁴¹

A két világháború között az arisztokrata politikusok fokozatosan kiszorultak a kormányzati pozíciókból is. Az 1920 és 1944 ősze között fennálló 13 kormány 205 posztján mindössze 15 főnemest (7%) találunk, többségüket 1932 előtt;⁴² – köztük egyetlen Széchényi sincs. A diplomáciai szolgálatban is jelentősen visszaesett az arisztokraták részvétele, arányuk 26 és 10 százalék között ingadozott; itt egyedülként Széchényi László (1879-1938) washingtoni, majd londoni nagykövetről adhatunk számot.⁴³ A főispánok között a két világháború között csupán 9 főnemest találunk, melyből ketten Széchényiek voltak.⁴⁴

Az egész Horthy-korszakot nézve megállapíthatjuk, hogy az arisztokrácia általános térvesztése a Széchényi nemzetségben is érezte hatását. Mindössze 11 személy vett részt az országos közéletben – ez a felnőtt férfi családtagoknak 20,7%-át teszi ki. De közöttük is – mint láttuk – alig volt valaki, aki az országgyűlésen kívül pozíciót szerzett.

A politikai életben való részvétel azonban nem jelentette automatikusan a társadalmi elismertséget is. Ennek feltérképezéséhez elsősorban a Nemzeti Casinó-beli tagságot érdemes figyelembe venni. „*A nemzeti Casino halhatatlan emlékű hazánkfia: gróf Széchenyi István által 1827. évben oly czélből alkotott egyesület, hogy a hazai társadalmi életnek központját képezze.*”⁴⁵ Bár a köznyelvben csak mágnáskaszinóként emlegették, az alapszabályok szerint „*politikai pártszínezet és osztály-különbség a tagok felvételénél vagy kirekesztésénél mérvadó nem lehet.*”⁴⁶ És valóban, a tagok között nem csak arisztokratákkal találkozunk – igaz, a többséget mindvégig ők alkották.⁴⁷ Vita tárgyát képezheti, hogy ez az arány sok vagy kevés, jogos-e a mágnáskaszinó megnevezés vagy sem, számunkra azonban éppen elegendő annak a megállapításnak az elfogadása, hogy a Nemzeti Casinó a társadalmi elit gyűjtőhelyének számított.⁴⁸

A dualizmus idején élt 46 felnőtt férfi családtagból 30 személy (65,2%) volt a Nemzeti Casinó tagja. Ezek között mindössze egy (3,33%) nem vett részt az országos politikai életben, utóbbiakból (35 fő, 100%) viszont hat (17,1%) nem volt a Casinó tagja. Összességében azonban elmondhatjuk, hogy a családon belüli arányukhoz képest felülreprezentáltak a politikai élet szereplői a Nemzeti Casinó tagjai között. Ami a Horthy-korszakot illeti, az akkori 53 felnőtt férfi közül 22 családtag (41,5%) van jelen a Casinó tagjai között. A politikai életben résztvevő 11 személy közül ketten (18,1%) nem voltak Casinó-tagok. Ez az arány hasonló a dualizmus idején mérthez. Az országos politikával nem foglalkozó 13 személy viszont a Casinóban képviselt összes családtagnak már 59,0%-át teszi ki. Megemlítendő még, hogy az egész időszak alatt négy Széchényi hosszabb-rövidebb ideig a Casinó igazgatósági tagja is volt.⁴⁹

Nem lehet teljes a kép a gazdasági életben tevékenykedők megemlézése nélkül. Ezt a témát azonban a jelenleg rendelkezésre álló forrásaink alapján nem tudjuk kellő mélységben

⁴¹ Országgyűlési Almanach az 1939-1944. évi országgyűlésről. Szerk. Haeffler István. Budapest, 1940. 319.

⁴² *Gyáni-Kövér* 2004. 229-230.

⁴³ *Pritz* 1995. 24., 25.

⁴⁴ *Takács Tibor*: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. *Századok*, 2000/5. 1053.

⁴⁵ A Nemzeti Casino alapszabályai 1. §. In. A Nemzeti Casino szabályai és tagjainak névsora 1886. Budapest, 1887. (A továbbiakban: Alapszabályok 1887.) 45.

⁴⁶ Alapszabályok 1887. 46. Bár a későbbiekben kikerült ez a kitétel az alapszabályokból, a felvételi gyakorlat azonban nem változott. I. *Bölköny József*: A Nemzeti Casinóról. *História*, 1994/9-10. 20.

⁴⁷ *Nagy Beáta*: Az elit társasélete a klubok, kaszinók keretében. In. *Rendi társadalom – polgári társadalom I.* Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1987.

⁴⁸ *Gyáni – Kövér* 2004. 231.

⁴⁹ A Nemzeti Casinó tagjainak névsorából a következő éveket használtuk fel: 1868, 1874, 1886, 1892, 1891, 1890, 1893, 1894, 1895, 1898, 1906, 1911, 1916, 1925, 1932/33, 1936. In. A Nemzeti Casinó Évkönyvei. Mivel az 1936. évi az utolsó feldolgozott évfolyam, így a Horthy-korszak Casinó-tagjainak száma esetleg néhány fővel több lehet a jelzettnél.

kifejteni. Ezen túl ugyancsak a kutatás következő periódusának feladatai közé tartozik a megyei szinten tevékenykedők körének feltérképezése is.

Házasság a Széchényi családban

A fentiekben elhelyeztük a Széchényi nemzetség tagjait a társadalmi-politikai életben. Ez azonban nem célja, hanem csak egyik eszköze a kutatásnak. A fő kérdés ugyanis az, hogy vajon mennyiben befolyásolta, illetve befolyásolta-e egyáltalán a megszerzett pozíció a házassági szokásokat. Dolgozatunk következő részében konkrétan arra keressük a választ, hogy van-e összefüggés a társadalmi-politikai státus és a házastárs rangja között, vagy pontosabban a társadalmi-politikai státusjelzők közül melyik volt összefüggésben a házassági szokásokkal.

Széchényi Lajos, Pál és István – általunk ismert – leszármazottainak száma az 1945-ig tartó időszakban 197 főt tesz ki. Ezen személyek 1824-től kezdve 119 házasságot kötöttek. E 119 esetből a vizsgálat céljára két mintát alakítottunk ki, amely egyúttal két megközelítésmódot is jelent. A házassági értesítők tanulmányozása során ugyanis azt tapasztaltuk, hogy sok esetben szinte alig találjuk meg a házasságra lépő személyeket a szülők dekórumainak felsorolása között. Nem indokolatlan tehát, ha a házasságot kötő személy mellett a még életben lévő édesapjának pozícióit is figyelembe vesszük.⁵⁰ Ez a feltétel a 119 házasságkötésből 75 esetben teljesül. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a vizsgált közéleti pozíciókban egyáltalán nem találkozhatunk hölgyekkel, a földbirtokosok között pedig elenyésző az arányuk. Így a torzulás elkerülése érdekében a második mintában csak a férfiak által kötött 67 házasság szerepel.⁵¹

A vizsgálat elvégzéséhez egy számítógépes adatbázist készítettünk,⁵² melyben egy-egy személlyel kapcsolatban öt attribútum került rögzítésre: rendelkezik-e földbirtokkal, mekkora földbirtokkal rendelkezik,⁵³ visel-e valamilyen kinevezéstől vagy választástól függő tisztséget-méltóságot, udvarképes személy-e, tagja-e a Nemzeti Casinónak. Minden esetben az adott házasságkötés időpontjában fennálló helyzetet vettük tekintetbe. A házastársak között pedig rangjuk alapján ötféle állapotot különböztettünk meg: nem nemesek, köznemesek, bárók, grófok, hercegek.

Az adatbázis elemzése az SPSS 12.0 for Windows szoftverrel történt. A fenti öt attribútum és a házastárs rangja közötti összefüggés vizsgálatához a Pearson-féle χ^2 -próbát használtuk fel. Ennél az eljárásnál abból indulunk ki, hogy a vizsgált elemek között nincsen összefüggés. Ez az ún. nullhipotézis (H_0). Jelen esetben tehát azt feltételezzük, hogy az adott társadalmi-politikai pozíció és a házastárs rangja nem függ össze egymással. Ezt a nullhipotézist akkor vethetjük el, ha a χ^2 értékhez tartozó szignifikancia-szint 0,05-nél alacsonyabb. Ellenkező esetben viszont a nullhipotézis megerősítést nyer.

⁵⁰ Egyrészt az apa halála után eltelt idő csökkentette státusának hatását gyermekeinek házasságára, másrészt pedig az utódok már maguk is birtokolták/birtokolhatták az apa korábbi pozícióit. Ezért a halott apák különválasztása indokolt, hiszen így fontos hibalehetőségeket tudunk kiszűrni. A feltételezett hibaforrásoktól megtisztított csoport elemszáma elegendő ahhoz, hogy egzakt statisztikai következtetéseket alkossunk segítségükkel.

⁵¹ Megjegyzendő, hogy a 119 házasságkötésből 13 egyik mintában sincsen jelen. Ezeket olyan hölgyek kötötték, akiknek édesapja az adott időpontban már nem volt életben.

⁵² Az adatbázishoz elkészítéséhez a fentebb már hivatkozott gazdacímárakat, tiszti cím- és névtárakat, valamint a Nemzeti Casinó tagjainak névsorát használtuk fel. A genealógiai adatok Gudenus János – már szintén hivatkozott – művéből (Gudenus 1998. 26-53) származnak, melyeket azonban a MOL P623. 510-512. alatt található anyakönyvi kivonatok, gyászjelentések, esküvői értesítések alapján leellenőriztünk és szükség szerint korrigáltunk.

⁵³ Itt valójában arról van szó, hogy a birtokokat nagyság szerint besoroltuk 5, a lehetőségekhez képest közel egyenlő számú elemet tartalmazó csoportba.

Mindezeket előrebozsátva a házastárs rangját és a fentebb említett öt attribútumot a Pearson-féle χ^2 próbának vetettük alá – mind az egyén, mind pedig annak édesapja szemszögéből nézve. A vizsgálat eredményét az alábbi táblázat tartalmazza:

	Az egyén szemszögéből		Az édesapa szemszögéből	
	χ^2 érték	szignifikancia-szint	χ^2 érték	szignifikancia-szint
Földbirtoktulajdon	2,016	0,733	6,927	0,140
Birtoknagyság	7,500	0,823	23,256	0,107
Politikai tisztségek, méltóságok	1,514	0,824	3,242	0,518
Nemzeti Casinó-beli tagság	3,584	0,465	10,845	0,028
Udvarképeség ⁵⁴	0,640	0,887	3,905	0,419

4. táblázat

Láthatjuk, hogy egyetlen esetben alacsonyabb a χ^2 értékekhez tartozó szignifikancia-szint 0,05-nél: az édesapa Nemzeti Casinó-beli tagságánál. Itt tehát a H_0 hipotézis elvethető és kimutatható egy erős kapcsolat a vizsgált elemek között.

	Nemzeti Casinó-beli tagság	
	χ^2 érték	szignifikancia-szint
Földbirtoktulajdon	2,880	0,090
Birtoknagyság	30,354	0,000
Politikai tisztségek, méltóságok	9,125	0,003
Udvarképeség	0,297	0,586

5. táblázat

A továbbiakban már csak az apa Nemzeti Casinó-beli tagságára fókuszálva megállapítható, hogy az összefüggésben van a birtoknagysággal és az országos politikai életben való részvétellel is. E két attribútum viszont – mint láttuk – nem áll kapcsolatban a gyermek házastársának rangjával. Ezek alapján azt kell mondanunk, hogy a vizsgált elemek között a Casinó-tagság valamiféle központi funkciót tölt be. Ehhez a szerephez feltehetően hozzájárult a gazdasági életben betöltött – jelen dolgozatban azonban nem vizsgált – pozíció és a statisztikailag nem elemezhető kapcsolati tőke is.

Mindezek után talán azt sem haszontalan áttekintenünk, hogy milyen megoszlást mutat a házastársak rangja.

	1824-1945		1824-1918		1918-1945	
	Előfordulás	Százalék	Előfordulás	Százalék	Előfordulás	Százalék
A házastárs rangja						
nem nemes	19	16,0	7	10,9	12	21,8
közne- mes	14	11,8	7	10,9	7	12,7
báró	12	10,1	5	7,8	7	12,7
gróf	68	57,1	41	64,1	27	49,1
herceg	6	5,0	4	6,3	2	3,6

⁵⁴ Mivel az udvarképeségnek 1918-ig volt gyakorlati szerepe, így ebben a vizsgálatban csak az ezt megelőzően kötött házasságok vesznek részt.

Összesen	119	100,0	64	100,0	55	100,0
----------	-----	-------	----	-------	----	-------

6. táblázat

A táblázat alapján elmondhatjuk, hogy az első világháborút követően egy jelentős változásnak lehetünk tanúi: megnőtt az alacsonyabb, nem arisztokrata kategóriákból házasodók aránya. Szándékosan nem használtuk a rangon aluli házasság kifejezést, ennek megítélése során ugyanis nem szorítkozhatunk pusztán a házastárs rangjára. A kérdés tisztázásához két fogalmat kell elkülönítenünk egymástól. Morgantikus házasságról akkor beszélünk, ha a felek egyike nemesi ranggal sem bír, míg messaliance abban az esetben áll elő, ha az egyik fél ősnemes származású, a másik pedig újabb keletű nemes. Ősnemesi származásról – mint már láttuk – akkor beszélünk, ha az illető bizonyítani tudja 16 nemes születésű őstől való közvetlen és törvényes leszármazását. Az egy és ugyanazon nemesség elvének megfelelően nem számít tehát a magasabb rangfokozat, akár egy köznemes is elkövethet messaliance-t, ha újabb keletű nemességgel rendelkező mágnással házasodik. Ennek azért van jelentősége, mert a rangon aluli házasságból születendő gyermekek nem fognak az előírt számú nemes össel rendelkezni és így elesnek az ősnemesi származáshoz kötött udvarképeességtől, bizonyos méltóságoktól, kitüntetésektől.⁵⁵ Gyakorlati szerepe tehát a Habsburg-monarchia fennállásának végéig volt.

Széchenyi Lajos, Pál és István leszármazottai ez idő alatt – 1918 végéig – összesen hatvannégy házasságot kötöttek; ezek között néhány szemmel láthatóan is rangon aluli volt. Nagyobb botrányt azonban csak két eset kavart: Széchenyi György (1828-1897), valamint Széchenyi Ödön párválasztása.

Széchenyi György a nemzetség legidősebb ágából származott, Széchenyi Lajos unokája volt. Az alapító nagyapa kétszer nősült. Első feleségétől, Clam-Gallas Alojzia grófnőtől (1778-1822) hét gyermeke született, köztük elsőszülött fiúként György édesapja, János (1802-1874). A grófné azonban sokat betegeskedett, majd 1822 nyarán elhunyt. Széchenyi Lajosnak ekkor anyát kellett találnia a még életben lévő hat gyermeke mellé. Az új asszony Wurmbrand-Stuppach Henrik grófnak, a császárné főudvarmesterének leánya, Franciska lett (1797-1873). Ebből a házasságból két fiú származott: Imre (1825-1898) és Dénes (1828-1892).⁵⁶ Széchenyi Viktor kommentárja szerint „*Francoise, bár minden inkább volt, mint amit »mostoha« alatt értünk, a már részben felnőtt gyermekeknek mégsem pótolhatta soha az igazi édesanyját. Nem is fejlődött ki soha köztük valami bensőségebb viszony.*”⁵⁷ A finomkodó megfogalmazás azt igyekszik takargatni, hogy új felesége hatására Széchenyi Lajos teljesen elhidegült első házasságából származó gyermekeitől, köztük az elsőszülött Jánostól. Ez utóbbi egyik fia, Széchenyi Sándor a következőképpen emlékezett vissza ezekre az időkre: „*Valóságos golgota járás volt nekünk a kötelező Horpácsra való járás. Öreg atyám hideg, szúró szeme ... de leginkább szegény atyánk túlságos alzatos modora gögös hideg atyja iránt még bennünket is bántott.*”⁵⁸

A családi hagyomány szerint a feszült viszonyhoz hozzájárult az is, hogy Széchenyi Lajos valójában Erdődy Ágotát szerette volna feleségül venni, aki azonban inkább Jánost választotta és 1825-ben össze is házasodtak.⁵⁹ Ezt a történetet sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudjuk. Az viszont tény, hogy Széchenyi Lajos semmi birtokot vagy hatáskört nem adott át a már házas fiának, aki így teljesen kiszolgáltatott helyzetben volt

⁵⁵ Kempelen 1907. 5.

⁵⁶ *Bártfai Szabó László: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története. III. kötet. Budapest, 1916. 9-10., 31-37.*

⁵⁷ *Széchenyi Viktor: Sárvár-felsővidéki Gróf Széchenyi Lajos és nejei Clam-Gallas Alojzia és Wurmbrand Francoise grófnők levelezése 1781-1873. Budapest, 1913. (A továbbiakban: Széchenyi 1913.) 34.*

⁵⁸ TMÖL, Széchenyi család iratai, 3. 28. 410-411.

⁵⁹ *Széchenyi 1913. 34.*

apjával szemben⁶⁰ – egészen annak 1855-ben bekövetkezett haláláig. Ebbe a feszültséggel terhes légkörbe születtek bele gyermekei is: László (1828-1887), a már említett György és Sándor, valamint három nővérük.⁶¹ Az évtizedes mellőzöttség és a megaláztatások minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy Széchényi János talán nem úgy viszonyult a környezetéhez, mint azt egy arisztokratától elvárnánk. Jókat borozgatott a szomszédos hétszilvafás nemesekkel, Sándor fiát pedig nem engedte jogot tanulni, mondván, hogy magyar ember az abszolút kormány alatt úgysem szolgálhat. Nagy volt a veszély – emlékszik vissza Széchényi Sándor –, hogy rá is két fivére „rettenetesen üres egzisztenciája” vár.⁶²

László bátyja ugyanis „fülig belesüppedt a soproni kispolgári körökbe, melybe számos »gyengéd szál« vissza fogta s melyből soha többé ki kecmeregni nem is bírt”. Széchényi György pedig a katonaságnál eltöltött „két szolgálati év után, bárha minden tekintetben kedveztek neki, leköszönt, művészi, jobban mondva színész s színésznék körét választotta és ún. zsenialitásokra adta magát.”⁶³ Az igazi skandalumot viszont „Schwarz Johanna kisasszonyali házassági összekelése”⁶⁴ váltotta ki. A hölgy ugyanis egy „inkább egyszerű, csekély badeni eleganciával érintett” gyógyszerész leánya volt. Itt tehát egy morgantikussal van dolgunk, melybe az édesapa, Széchényi János csak vonakodva egyezett bele, Erdődy Agota pedig „kézzel-lábbal tiltakozott” ellene.⁶⁵ Az egész házasságkötés azért keltett nagyobb figyelmet, mert az esküvői értesítésben Széchényi György nyíltan leírta feleségének származását. Széchényi Lajos özvegye szerint a fiú „demokratikus érzelmeinek eme csúnya fölfújásával pellengérré állítja egész családját s talán lehetetlenné teszi neki a jövőben minden tisztességes házassági összeköttetést. Ki fog ebbe a rettenetes rokonságba belekíváncozni!? Ha ez előbb történik, ki tudja megkapta volna-e Dénes Mariettet és vajon Imre fog-e valakinek ezentúl kelleni.”⁶⁶ A házasság egyébként nem tartott sokáig, a pár nyolc év múlva különvált.⁶⁷

Külön érdekesség – és egyben további kutatásra csábító tényező – hogy a Schwarz család zsidó származású volt.⁶⁸ Az édesapáról, Schwarz Lipótról (1812-1877) sikerült megtudnunk, hogy diplomás ember volt, a badeni polgármester leányát vette feleségül és maga is élénken részt vett a helyi közéletben.⁶⁹ Széchényi György tehát egy tekintélyes, minden bizonnyal köztisztelőben álló polgárcsaládba házasodott be. Az is bizonyos, hogy az esküvő katolikus templomban történt.⁷⁰ A részletek feltárását a kutatás egy későbbi szakaszában tervezzük. Erre nézve biztató azonban, hogy Schwarz Lipót egykori gyógyszerésztára a mai napig fennáll Baden főterén.⁷¹

Széchényi László és György botrányokkal teli élete után szinte kész csoda, hogy a harmadik fiú, Széchényi Sándor nem jutott bátyjai sorsára. Ő az egyetlen a testvérek közül, akinek valóban sikerült megtalálnia a rangjához méltó helyet: több mint két évtizeden keresztül Tolna vármegye főispánja volt, majd a főrendiház alelnöki székében fejezte be közeleti pályafutását.⁷² Tolna vármegyéhez a nagydorogi uradalom köti a Széchényieket,

⁶⁰ Széchényi 1913. 108.

⁶¹ Gudenus 1998. 31-33.

⁶² TMÖL, Széchényi család iratai, 3. 28. 389., 423-424

⁶³ TMÖL, Széchényi család iratai, 3. 28. 424.

⁶⁴ MOL P623. 510. „Meghívók, értesítések” 90.

⁶⁵ TMÖL, Széchényi család iratai, 3. 28. 429.

⁶⁶ Széchényi 1913. 342.

⁶⁷ Gudenus 1998. 31. Mivel válásra hivatalosan csak 1895-től volt lehetőség, így jelen esetben egyházi érvénytelenítésről lehetett szó. Elképzelhet

⁶⁸ TMÖL, Széchényi család iratai, 3. 28. 439.

⁶⁹ Zur Geschichte der Landschafts-Apotheke in Baden bei Wien von 1600 bis 1970. Kézirat. <http://www.apothekebaden.at/inhalt/geschichte3.htm> (2006. 11. 5.)

⁷⁰ MOL P623. 510. „Meghívók, értesítések” 90.

⁷¹ <http://www.apothekebaden.at/>

⁷² Sturm-féle országgyűlési almanach 1910-1915. Szerk. Végváry Ferenc, Zimmer Ferenc. [Budapest, 1910.] 124.

amely még Festetics Julianna (1753-1824) révén került a családba.⁷³ Dédunokája, Széchényi Sándor pedig már feleséget is innen választott magának jobaházy Döry Natália (1846-1928) személyében. A grófi, bárói és köznemesi ággal is rendelkező jobaházy Döry család a korai középkorra vezeti vissza eredetét.⁷⁴ Ez azonban még nem garancia az ősnemesi származásra, hiszen annak csak egyik összetevője a család régisége. Döry Natáliáról viszont tudjuk, hogy később palotahölgy lett,⁷⁵ ami feltételezi az apai és anyai ágon előírt 8-8 nemes őstől való közvetlen és törvényes leszármazást. Széchényi Sándor tehát – habár felesége köznemes volt – nem rangon alul házasodott.

Az viszont már más kérdés, hogy Natália a Döryek hanyatló, alaposan eladósodott ágához tartozott.⁷⁶ Özvegy Széchényi Lajosné szerint azonban megvolt ennek is az előnye, melyet Dénes fiának írt egyik levelében fejtett ki: *„Nevettem, mikor azt mondtad, hogy szegény leányt nem vehetsz el, mert ha neked kellene őt öltöztetned, nem maradna pénzed lovaid- és kutyáidra. (...) Ha valaki szegény leányt vesz el, annak nem kell sok paradét csinálni. (...) Toilettra is kevés kellene, ha mindig falun éltek. Míg ellenben egy gazdag rokonsággal bíró leánynál többet kell tenni a galéria számára – ami már sok embert tönkbe sodort. Ezért maradok meg azon nézetem mellett, hogy gazdaságosabb szegény leányt elvenni, mint gazdagot.”*⁷⁷

A továbbiakban áttérünk Széchényi Ödön esetére, amely elsősorban arra lesz jó példa, hogy milyen magánjogi következményekkel járhat egy rangon aluli házasság.

Széchényi Ödön a „legnagyobb magyar” fiaként látta meg a napvilágot 1839-ben. Tanulmányainak befejezése után hajóskapitányi oklevelet szerzett és hosszabb külföldi utakat tett. Ő szervezte meg a pesti tűzoltóságot, majd 1874-től kezdve állandóan Konstantinápolyban élt és a török tűzoltási szervezet kialakításán munkálkodott. Ennek élére altábornagyi rangban őt nevezte ki a szultán. 1922-ben a halál is Konstantinápolyban érte utol.⁷⁸

Első házasságát almási Almay Irmával (1844-1891) kötötte 1864 elején, Esztergomban.⁷⁹ Ami az Almay család nemességét illeti, mindössze néhány évtizedre tekintett vissza. Első viselője Wurm József vagyonos pesti polgár volt (Irma nagyapja), aki I. Ferenc királytól almási predikátummal Almay névre adományos nemességet nyert.⁸⁰ Ilyen rövid nemesi múlttal a menyasszony nem felelhetett volna meg az őspróbán, ez a házasság tehát messalience. Akkoriban azonban – úgy tűnik – a családból senki sem tiltakozott különösebben az esküvő ellen.⁸¹ Esztergomban tízezres tömeg fogadta az ifjú párt. Gárdonyi Antal színtársulata pedig előadta tiszteletükre Kisfaludy Károly vígjátékát, a Húség próbáját.⁸² A nagy nyilvánosság azonban feltehetően nem annyira Ödön személyének, mint édesapja, Széchényi István kibontakozó kultuszának volt köszönhető. A menyasszonyról a következőképpen számol be egyik levelében özvegy Széchényi Lajosné: *„Este hat óra tájban megjelent a szegény áldozat, a menyasszony is – kipirulva, zavartan, a hidegtől vacogva állta az őt majd’ fölfaló sok szem tekintetét. Magyar ruhában volt, vállára két vastag hajfonat*

⁷³ Széchényi 1933. 108-109.

⁷⁴ Tolna Megyei Levéltár családi iratainak repertóriumai II. Szerk. Cserna Anna. Szekszárd, 2000. (A továbbiakban: Cserna 2000.) 46.

⁷⁵ Gudenus 1998. 32.

⁷⁶ Cserna 2000. 46-47.

⁷⁷ Széchényi 1913. 248-249.

⁷⁸ Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990 CD-ROM. Arcanum Adatbázis. H.é.n. Rekord sorszám: 15242.

⁷⁹ Gudenus 1998. 52.

⁸⁰ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pótlék-kötet. Pest, 1868. 14.

⁸¹ Hacsak azt nem tekintjük ellenvéleménynek, hogy az esküvői értesítő – a szokással ellentétben – nem a szülők, jelen esetben özvegy Széchényi Istvánné nevében kelt, hanem maga Széchényi Ödön adta ki. ld. MOL P623. 510. „Meghívók, értesítések” 92.

⁸² Pifkó Péter, Zachar Anna: Ünnepi színjátékok Esztergomban (1816-1990). Új Forrás, 1995/1. http://www.jamk.hu/ujforras/9501_04.htm (2006. 11. 5.)

omlott, főkötője aranyhálóból készült. Általában szólva csinos asszony, de szépnek alig mondható. Orra nagy, álla előre tolt. A vélemények megoszlottak. Ki csinosnak tartotta, ki meg nem. De mindenesetre igen szeretetreméltó.”⁸³ A szertartást Scitovszky János esztergomi érsek celebrálta a néhány évvel korábban elkészült főszékesegyházban.⁸⁴ A házasságból két gyermek született: András (1865-1907) és Vanda (1870-1916).⁸⁵

Széchényi Ödönre tulajdonképpen eredetileg annak kapcsán figyeltünk föl, hogy még első neje életében sorra születtek a gyermekei egy idegen nőtől, akit később (1892) feleségül is vett.⁸⁶ Az új asszony, Kritopulo Eulália eredetileg Széchényi Ödön cselédje volt,⁸⁷ és „*sem nemes, sem nobilis görög családból nem származott*”.⁸⁸ A házasság tehát morgantikus volt, első három gyermekük pedig – Olga (1873-1889), Ilona (1888-1951) és Gusztáv (1889-1966) – házasságtörésből született. Őket még egy – immáron törvényes – fiú követte: Bálint (1893-1954).⁸⁹

Széchényi Ödön dolgai természetesen a család tagjai előtt sem maradhattak rejtve. Előtérbe azonban akkor került a kérdés, amikor lépéseket tett gyermekei törvényesítésének érdekében. Az 1907. évi nemzetségi gyűlés egyhangúan tiltakozott ez ellen és ifj. Andrassy Gyula belügyminiszterhez fordult.⁹⁰ Két évvel később azonban szomorúan kellett konstatálniuk, hogy Széchényi Ödön megelőzte őket: a család háta mögött – és az uralkodó megtévesztésével – elérte Ilona és Gusztáv nevű gyermekeinek törvényesítését és a gróf Széchényi névvel való felruháztatását.⁹¹

Felmerülhet persze a kérdés, hogy vajon miért tiltakozott a nemzetség olyan hevesen Ödön gyermekeinek „becsempészése” ellen? Csak a felhígulástól félték, vagy volt valami más okuk is e látványos elhatárolódásra?

Az ügy hátterében a nagycenki hitbizomány majdani örökléséért folyó a küzdelem állt. Ennek pillanatnyi haszonélvezője Széchényi Béla – Ödön bátyja – volt. Széchényi Ferenc hitbizományi alapítólevelében úgy rendelkezett, hogy „*az elsőszülöttségi rend mindig csakis a férfinemnél maradjon meg. Ha azok közül [ti. a nemzetség három ága közül] az egyik férfinemben kihalna, eme majorátus javai menjenek át a másik két túlélő majoreskóra és ezeknek ágaira, egyenlő módon mindkét majorátus közös kezelése alatt.*”⁹² Széchényi Bélának azonban korán elhunyt feleségétől csak leányai voltak, ő maga pedig 1907-ben már 70 éves volt.⁹³ Így számítani lehetett rá, hogy az öröklés kérdése hamarosan napirendre fog kerülni. Bár Széchényi Ödönnek sikerült elsőszülött fiát törvényesíttetnie, a hitbizományra mégsem volt jogosult. Az alapítólevél szerint ugyanis Széchényi Ferenc összes leszármazottaikkal együtt kizárta a hitbizomány örökléséből mindazokat, akik „*feleségüket nem ősrégi, nemes családfából vették, vagy akiknek felesége ... nem az ő vallásukat követi*”.⁹⁴ Valószínűleg az utóbbi kitételel igyekeztek elhárítani, amikor Kritopulo Eulália a házasságkötés előtt egy nappal katolizált.⁹⁵ Nemesnek azonban még jóindulattal sem volt mondható, ősnemesnek pedig pláne nem.

⁸³ Széchényi 1913. 334.

⁸⁴ MOL P623. 512. 148.

⁸⁵ Gudenus 1998. 52.

⁸⁶ Gudenus 1998. 52. A házasság dátumaként hibásan szerepel 1891. aug. 1., mert az a házassági anyakönyv hitelesített kivonata szerint pont egy évvel később volt. ld. MOL P623. 512. 257.

⁸⁷ MOL P623. 301. VII. k. 28. cs. 2. sz. 16.

⁸⁸ MOL P623. 301. VII. k. 28. cs. 2. sz. 168.

⁸⁹ Gudenus 1998. 52.

⁹⁰ MOL P623. 301. VII. k. 28. cs. 1. sz. 19-20.

⁹¹ MOL P623. 301. VII. k. 28. cs. 1. sz. 30. Ferenc József abban a hiszemben gyakorolta uralkodói jogát, hogy az a család tudtával és egyetértésével találkozik.

⁹² MOL P623. 301. VII. k. 28. cs. 2. sz. 172.

⁹³ Gudenus 1998. 52.

⁹⁴ MOL P623. 301. VII. k. 28. cs. 2. sz. 173.

⁹⁵ Gudenus 1998. 52.

A nemzetség 1914-ben prejudiciális pert indított Széchényi Ödön ellen annak megállapítása végett, hogy sem őt, sem utódait az öröklési jog nem illeti meg. Közbejött azonban az első világháború és a pert elnapolták. 1918 végén pedig meghalt Széchényi Béla. Ekkor tárgyalások kezdődtek a „legitim ágak” és Széchényi Ödön között. A készpénzzel való kielégítésről a bizonytalan idők miatt nem lehetett szó. Így végül felajánlották neki a nagyeceni hitbizomány szélére eső, kb. 1/5 részét kitevő hegykői gazdaságot, amit az el is fogadott és 1921 tavaszán aláírta az erről szóló egyezményt.⁹⁶ Egy évvel később Széchényi Ödön meghalt, gyermekei azonban hozzájutottak eme csökkentett mennyiségű örökségükhöz.

Megfigyelhető, hogy a rangon aluli házasságok egy része egy-egy személy körül koncentrálódott. Ezt láthattuk Széchényi János fiai esetében, de ugyanez elmondható Ödön gyermekeiről is. András nevű fia *„tizenkilencz éves korában fiatalos könnyelműséggel nősült. Egy fürdőhelyen ismerkedett meg a nála jóval idősebb, de feltűnően szép orosz hölgygyel [Korosztolov Janiska Helénnel] és legott megkérte a kezét”*. Hamarosan kiderült viszont, hogy az asszony *„botrányos életet folytat, az udvarlók egész légiója jár nyomában és ... ezért egy olasz fürdőhelyről ki is tiltották. Majd azzal kompromittálta a grófi címet, hogy minden művészi képesség nélkül és noha nem volt rászorulva, színésznőnek, később pedig Sárvári Ilona név alatt orfeumi énekesnőnek szerződött el.”*⁹⁷

Egy rangon aluli házasságnak azonban nem feltétlenül kellett látványosan előnytelennek lennie. Sőt, egyes esetekben a társadalom tekintélyes és kifejezetten vagyonos köreivel került sor ilyen házassági összeköttetésre. Jó példa erre Széchényi Bálint – szintén Ödön fia – aki másodsorra Bachruch Margitot (1893-1954) vette feleségül (1932).⁹⁸ Nejének családja Morvaországból származott és a 19. század elején telepedett le Magyarországon. Nagyapja még pipakupakok gyártásával kezdte, édesapja, Bachruch Károly (1850-1926) viszont már korának egyik legnevesebb pesti ötvösművésze volt, aki érdemei elismerésül királykúti előnévvel nemességet kapott (1905).⁹⁹ Ugyanakkor a Bachruch család zsidó származású volt, ami felveti azt – a későbbiekben tisztázandó – kérdést, hogy miként élte meg a házaspár a holokausztot? Itthon maradtak, vagy még időben külföldre távoztak? Esetleg ennek előkészítésére utalhat, hogy Bachruch Margitot 1939-ben valutacsempészség miatt letartóztatták.¹⁰⁰ Pillanatnyilag azonban csak az biztos, hogy mindketten túléltek a világháborút és Párizsban haltak meg 1954-ben.¹⁰¹

Anyagi szempontból a legelőnyösebb rangon aluli házasságot minden bizonnyal Széchényi László kötötte. Felesége, Vanderbilt Gladys (1886-1965) családja Amerika leggazdagabbjai közé tartozott.¹⁰² Megismerkedésük körülményeiről Károlyi Mihály jegyzett fel érdekes részleteket: *„Széchényi Lászlónak, aki ... tönkrement, az uzsorása finanszírozott egy amerikai utazást, mert más reménye már nem maradt, hogy viszontlássza pénzét. Széchényi azonban nem Amerikában, hanem Karlsbadban talált rá a maga gazdag »örökösnyőjére«.*” Károlyi a Vanderbilt családdal 1905-ös amerikai útja során került kapcsolatba. New Yorkban részt vett egy bálon, melyet Gladysnek a „társaságba” való bevezetése alkalmából tartottak: *„Nem az a fajta party volt, amelyet manapság szoktak adni az amerikai milliomosok. Mellőztek minden reklámot és látványosságot, csupán rengeteg csodálatos virág volt a termekben és egy nagyon félénk leány, aki szinte nem is beszélt, csak suttogott, mintha mentegetőzni akart volna, hogy ilyen hatalmas vagyon örököse.”*¹⁰³ Maga a házasságkötés 1908-ban zajlott le New Yorkban.¹⁰⁴ Széchényi László vagyoni helyzete azért

⁹⁶ MOL P623. 301. VII. k. 28. cs. 2. sz. 144-146.

⁹⁷ Gróf Széchényi Andor válópöre. Országos Hírlap, 1898. december 1. 9.

⁹⁸ Gudenus 1998. 53.

⁹⁹ Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. Budapest, 1929. 74.

¹⁰⁰ MOL P623. 303. (VII. k. 18. cs. 1940.) 107.

¹⁰¹ Gudenus 1998. 53.

¹⁰² Pallas Nagy Lexikona digitális kiadás

¹⁰³ Károlyi Mihály: Hit, illúziók nélkül. Budapest, 1982. 32-33.

¹⁰⁴ Gudenus 1998. 35.

nem volt olyan kilátástalan, mint ahogy Károlyi leírja. Az 1911. évi gazdacímtár szerint mintegy 3700 kataszteri hold tulajdonosa volt¹⁰⁵ – igaz, ezzel a családtagok között a szerényebb birtokosok közé tartozott és természetesen nem versenyezhetett a hatalmas Vanderbilt vagyonnal sem. Tény azonban, hogy megnősülése után már nemigen lehettek anyagi gondjai és a korábbiakhoz képest egy jóval magasabb életszínvonalat biztosított számára a házasság. Felesége 1909-ben 450000 koronáért palotát vett az Andrássy úton,¹⁰⁶ a család birtokállományát pedig 6700 kataszteri holddal szaporította.¹⁰⁷ Károlyi Mihály memoárja szerint „Széchényit a Vanderbilt név alapján Magyarországon »Bilty«-nek nevezték, és arról volt nevezetes, hogy egyetlen vizsgáját sem tudta letenni – ami azonban nem akadályozta meg, hogy nagykövetté nevezzék ki [1921]. Washingtonban azonban kudarcot vallott diplomáciai képességeivel (...) a magyar kormány időközben rájött, hogy egy követnél nem elegendő, ha a felesége Vanderbilt lány. Ehhez a munkához észre is szükség van.” Károlyi azonban – érthető okokból – politikailag szemben állt az Horthy-korszak Magyarországnak nagykövetével, ezért joggal feltételezhetjük róla, hogy visszaemlékezésében esetleg a valóságosnál kedvezőtlenebb színben tüntette fel Széchényi Lászlót. Pritz Pál szerint valóban igaz, hogy minden tapasztalat nélkül bízták meg a washingtoni nagykövetség vezetésével, ugyanakkor ez a megbízatás a korszak diplomáciatörténetében szokatlanul hosszúra nyúlt. Széchényi László ugyanis 12 éven keresztül, 1933 tavaszáig állomáshelyén maradt.¹⁰⁸

Érdemes – és minden bizonnyal érdekes – lenne a másik oldalt, a ranglétra tetején álló családokat is áttekinteni. Erről azonban most – megfelelő kutatási eredmények hiányában – kénytelenek vagyunk lemondani. Ugyancsak a későbbiekben fogjuk feltárni azokat a többszálú családi kapcsolatokat, melyek a Széchényieket egyes arisztokrata és köznemes családokhoz fűzik.

¹⁰⁵ Gazdacímtár 1911. 601., 604., 609.

¹⁰⁶ *Gábor Eszter*: Az Erdődy, Semsey, Vanderbilt Gladys palota. In. Budapesti Negyed 1993/1. <http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/01/fej05.html> (2006.11.05.)

¹⁰⁷ *Széchényi* 1933. 115.

¹⁰⁸ *Pritz* 1995. 24.